

Anteeksi, minä en ollut oma itseni

KLAUS WECKROTH

Puhun tässä sosiaalipsykologina, jonka ura alkoi virallisesti vuonna 1973 Tampereen yliopistossa ja epävirallisesti aika paljon aikaisemmin. Siitä, olenko koskaan ymmärtänyt sosiaalipsykologiasta mitään, voidaan keskustella, ja on aikanaan paljon keskusteltukin. Sosiaalipsykologian kehityksestä viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana minä en ainakaan tiedä yhtään mitään. Koska olen ollut muutenkin jokseenkin täysin pihalla (tai paremminkin täysin sisällä, mielisairaalan suljetulla osastolla), olen esityksestäni lievästi sanoen epävarma. Jos puheeni alkaa teistä kuulostaa aikansa eläneeltä, voitte joko keskittyä nauttimaan katoavasta kansanperinteestä tai keskeyttää, niin puhutaan jostakin muusta.

OSA I: matala h-molli

Otsikko kertoo, että tarkoitus on tarkastella minuuteen liittyviä kysymyksiä ja erityisesti minuuden rajoja toiminnan selittäjänä. Minä teen sen pitkälti itseni kautta.

Mitä tapahtuu tilanteissa, joissa minä teen jotakin, mitä minä en olisi missään tapauksessa tahonnut, halunnut tai tarkoittanut tehdä? Tai tilanteissa, joissa minä en tiedä, mikä minuun meni tai mikä minua riivasi? Tällaisia ”en ollut oma itseni” -tilanteita eli ENO-tilanteita todella on olemassa. Mitä silloin tapahtuu, kun minä en olekaan minä?

Yksi tapa lähestyä ihmisten elämää on ajatella, että minä on sen keskus, aurinko, jota sen kaik-

ki muut planeetat kiertävät. Tätä ”itsestä kiinni” -ajattelua eli IKI-ajattelua edustavat esimerkiksi ne, jotka sanovat jokaisen olevan oman onnensa seppä, tai ne, jotka sanovat rautaisen tahdon vievän läpi harmaan kiven ja jokaisen saavansen, minkä haluaa, kunhan vain tarpeeksi haluaa. Tai kun sanotaan kaiken olevan asennoitumisesta kiinni tai ilmoitetaan työhaluisen kyllä löytävän työtä tai kun terapiassa, koulutuksessa tai kasvatuksessa ilmoitetaan sinun tarvitsevan vain ottaa itseäsi niskasta kiinni, niin kaikki alkaa muuttua parempaan suuntaan. Tai silloin, kun puhutaan kuuluisasta vapaasta tahdosta. Jos minä olen vapaa eli olento, ”jota tietyt yhteiskunnalliset tai muut rajoitukset eivät sido, rajoita, riippumaton, itsenäinen, autonominen, täysivaltainen, suvereeni” (Nyky-suomen keskeinen sanasto, Gummerus 2004), pystyn tekemään, mitä tahdon, jolloin asiat ovat tietenkin viime kädessä kiinni minusta.

Jos minä olisin oma vanha kunnoton akateeminen itseni, panisin pystyyn projektin, joka pyrkisi listaamaan kaikki erilaiset IKI:n ilmenemismuodot ja selvittäisi, kuinka keskeistä IKI on vuoden 2006 Suomessa ja sen eri foorumeilla, kuinka keskeistä se oli kymmenen vuotta sitten, sata vuotta sitten jne. Millä tavoin IKI-käsitystä on ylläpidetty ja uusinnettu eri aikoina eri paikoissa? Mikä on minäkeskeisen ajattelutavan merkitys eri kielissä ja kulttuureissa ja niiden muutoksessa? Jos minä olisin oma itseni, sanoisin, että on paljon tärkeämpää tutkia, missä, milloin ja miten ihmiset käyttävät vaikkapa vain pientä ilmaisua ”se on itsestä kiinni”, kuin rakennella ja opetella ulkoa kaikenkarvaisia universaaleja ja ylihistoriallisia sosiaalipsykologisia minä-teorioita. Koska minä en kuitenkaan enää ole oma itseni, jatketaan otsikon viitoittamalla tiellä.

Muokattu Kuopion yliopistossa 2.2.2006 pidetyn alustuksen pohjalta.

Jos IKI on totta, jos minä siis on elämän keskus, silloin minättömät minä-tilanteet ja ENO-puhe ovat pelkkää harhaa ja yritys ymmärtää minää jostakin muusta kuin siitä itsestään käsin on pelkkää selvien asioiden sotkemista ja tuulentupien rakentamista. Enemmänkin. Minä, joka ilmoittaa, etten itse asiassa ollut oma itseni tehdessäni sen, minkä tein, hakee todellisen selityksen ja ymmärryksen sijasta tekosyitä ja selittelee – siis pakenee vastuuta ja kieltää tosiasiat ja syyttää toisia. Tutkija, joka ottaa hänen puheensa vakavissaan, osallistuu tähän selittelyyn, rakentaa tyhjän puheen varaan ja pahimmassa tapauksessa ruokkii vastuunpakoilua ja tekosyiden hakemista. Ja näinhän ei tietenkään voi tehdä, sen seurauksena vain

”selitysten suomupeite

karaistuu kuin tein” (Ilpo Tiuhonen).

Mutta onko ENO-puhe selittelyä? Se voi olla sitä ja vastuunpakoilua ja muuta kieroilua, mutta onko se aina sitä? Onko minä oman elämänsä keskus?

IKI on niin suuri ja monitahoinen kokonaisuus, että sen kimppuun on vaikea päästä. Tälläkin ”taisteluplaneetalla” on kuitenkin omat heikot kohtansa. Yksi näistä liittyy pyrkimykseen selvittää, mikä minua loppujen lopuksi liikuttaa. Tarjolla on useita teorioita: perustarpeeni on turvallisuudentarve, minua liikuttaa libido, pyrin viime kädessä toteuttamaan itseäni jne. Teorioita minästä on useita ja varsin erilaisia, mutta niillä on yksi yhteinen ongelma: yksikään niistä ei ilmoituksestaan ja pyrkimyksistään huolimatta päde kaikkiin miniini. Esimerkki. Jos minä pyrkii ennen kaikkea saavuttamaan mielihyvää ja välttämään mielipahaa, miksi jotkut minät ryyppäivät, vaikka siitä ei seuraa mitään muuta kuin mielipahaa – menee perhe, työ, asunto, terveys, rahat ja kaikki? Miksi jotkut tekevät rikoksia ja pahimmassa tapauksessa murhaavat, vaikka tietävät joutuvansa sen takia viettämään pitkiä aikoja leivättömän pöydän ääressä? Miksi jotkut minät ehdoin tahdoin tuhoavat elämänsä? Eikö itsensä olemassaolon turvaaminen olekaan minän kaikki kaikessa?

On, sanovat IKI:läiset. Meillä vain on kahdenlaisia ihmisiä: normaaleja omaa etuaan ajattelemaan ja ajamaan kykeneviä kunnan kansalaisia ja toisaalta epänormaaleja vähemmän kunnollisia renttuja, jotka toki haluaisivat toimia normaaliin tapaan, mutta eivät siihen pysty. IKI:n oleellisen osan muodostavien minä-teorioiden keskei-

nen ongelma on se, että ne pysyvät pystyssä vain olemalla muotoa ”jokaisella ihmisillä – muutamien patologisin poikkeuksin – on meidän yhteiskunnassamme tarve tai halu itsekunnioitukseen” (niin kuin eräs tutkija asian havainnollisesti ilmaisee).

Se, että sanotaan jokainen, mutta ei tarkoiteta jokaista, on tietysti jo sinänsä kaikkea muuta kuin vakuuttavaa. Jos teoria ja todellisuus ovat ristiriidassa keskenään ja vian katsotaan olevan todellisuudessa eikä teoriassa, se on jo käsittämätöntä – kuin väittäisi Galileo Galilein ja kumppaneiden tutkimusten jälkeen, että maa kiertää aurinkoa vain, koska se on sairas; kunhan se vain paranee, se voi taas panna auringon kiertämään itseään. Mutta juuri näin IKI:ssä tehdään. On olemassa massiivinen määrä toimintaa, joka pyrkii selvittämään, mikä vika on niissä ihmisissä, jotka eivät toimi tavalla, jolla jokaisen minän pitäisi sosiaalipsykologisten minä- ja muiden teorioiden mukaan toimia. Mikäs siinä: on epäilemättä olemassa poikkeavia epänormaaleja huonosti voivia ihmisiä ja heitä pitää tietenkin auttaa kaikkiin tavoin.

Epänormaaleja ihmisiä pitää auttaa, mutta auttaako IKI:n kannalta keskeinen ihmisten kahtiajako ymmärtämään, mistä minässä ja sen mahdollisuuksissa on kyse? Vai onko siitä pelkkää haittaa?

Otetaan vauhtia luonnontieteistä. Entäpä jos joko normaalit ja epänormaalit on minän ja toiminnan ymmärtämisen kannalta yhtä tulokseton kuin aikanaan oli esineiden jakaminen putoaviin ja kohoaviin fyysikaalisen liikkeen ymmärtämisen kannalta? Liikkeen taustalla ovat painovoimalait – mitä jos minän toiminnan taustalla ovat sosiaaliset paino- tai paremminkin vetovoimalait? Mitä jos minän ymmärtämisen avain ei olekaan siinä itsessään?

IKI horjuu, mutta ei kaadu. Jaon kohoavat ja putoavat minät rinnalla IKI:ssä elää ja sitä ylläpitää jako putoavaan ja kohoavaan tahtoon. Se, että minä välillä kohoan (ja toimin sosiaalipsykologisten ja muiden ihmistieteellisten teorioiden mukaisesti) ja välillä putoan (ja kyseenalaistan nämä teoriat), johtuu siitä, että minua ohjaa paitsi järki, nouseva tahto, myös tunne, putoava tahto. Joka tapauksessa minä olen edelleen oman elämäni keskus – kunhan vain muistan olla järkevä.

Mikäs siinä: tunteet ovat keskeinen osa elämää ja niiden hallitseminen vähintään yhtä keskeistä kuin järjen. Tunteista ja järjestyksestä sekä niiden suhteesta on syystä miljoonia sivuja hyvää luettavaa.

Mutta auttaako jako järkeen ja tunteeseen ymmärtämään minää?

Kovin keinotekoiselta tämäkin IKI:n tapa pitää itsensä pystyssä jo asiaa alustavasti ajatellen tuntuu. Jos toimit tavalla, joka vastaa ajatustani minästä elämän keskuksena, olet järkevä ja vakavasti otettava, jos toimit jotenkin muuten, olet jotakin muuta – kenties ja enintään kiinnostava tapaus, mutta et järkevä olento.

IKI pysyy pystyssä pysyttämällä käsissään oikeuden määrittää, mikä on järkevää ja mikä tunteellista, mutta tällainen toiminta ei sekään ole kovin vakuuttavaa. Eikä tässä tarvitse edes mennä kovan luokan kysymykseen siitä, miten IKI selviää tai on selviämättä järjettömistä ja tunteettomista kolmannen luokan kansalaisista, epäinhimillisen eläimellisesti käyttäytyvistä ministä, niistä kaiken arvostelun alapuolella olevista parantumattomista ja siksi puistattavista tosisairaista, joihin mitkään säännöt eivät päde ja joiden tasolle ei saa missään tapauksessa alentua ja joita kukaan ei voi ymmärtää ja joita ei voi edes jumala armahtaa. Ei tarvitse, koska jako järkeen ja tunteeseen on jo itsessään järjetön (sic).

IKI:n kannalta ongelmallista on, että minän kaikkivaltiuuden puolustaminen johtaa väistämättä hedelmättömään umpikujaan. Minulla on vapaa tahto ja toimin siksi järkevästi. Minä en anna minkään häiritä itseni toteuttamista ja oman hyötyni maksimoimista ja hallitsen suvereenisti elämäni. Tai sitten en: joskus näyttää kiusallisesti tapahtuvan jotakin, mitä minä en halua, ja joskus kontrollini häviää taivaan tuuliin. Miten se on mahdollista? Miten on mahdollista, että olen elämäni keskus enkä kuitenkaan ole? Jos järki on kaikkivaltias, miksi se ei tukahduta sen asemaa uhkaavia tunteita? Kenties minuus on ymmärrettävissä paremmin jotakin muuta tietä kuin käsittelemättömyyksiin johtavan jaon tunteeseen ja järkeen ja sen takana olevan IKI:n kautta?

OSA II: e-molli

Minäkeskeinen lähestymistapa ei toimi. Tai toimi ja toimi: jotakin elinkelpoista siinäkin ajattelussa täytyy olla. Itse joka tapauksessa olin jo silloin, kun olin vielä oma itseni, tämän lähestymistavan tutkimuksellisesta toimimattomuudesta vakuutunut ja yritin kehittää sille vaihtoehtoa.

”Murran, mik’ ei totta kestä maailmasta, sydäimestä”(Eino Leino).

Tuloksena olivat mm. sellaiset käsitteet kuin kaksilo ja meisyys ja megalomaaninen väite yksilötutkimuksen harhaanjohtavuudesta inhimillistä potentiaalia analysoitaessa. Tuloksena oli erilaisten minien erottelua, puhetta useista minän omista parhaista ja järjestäytyneistä tunteista sosiaalista järkeä sekä sosiaalisten vetovoimatasojen ja -ympyröiden hahmottelua. Sekä useita kärjistyksiä tyyliin ”itsensä toteuttamisen paikka toiminnallisessa elämässä on verrattavissa itsetyydytyksen paikkaan seksuaalielämässä”. En palaa näihin ajatuksentyytösiin – muuta kuin ihmettelemällä Väinämöisen tapaan:

”Ohoh, hullu, hulluuttani,
vähämieli, miehuuttani!
Olipa minulla mieltä,
ajatusta annettuna
syäntä suurta survottuna,
oli ennen aikoinansa.”

En palaa, vaan jatkan kertomalla, mikä minun elämässäni muutti IKI:n kiusallisesta sietämättömäksi.

En tiedä, kuinka aurinkoisia ihmisiä te olette, mutta itse olen elämässäni ollut jo pitkään kaikkea muuta kuin auringon asemassa – en edes auringon kiertävä maa enkä maata kiertävä kuu vaan ei mistään kotoisin oleva sinne tänne törmäilevä meteoriitti. Puhe hulluista ja hulluksi tulemisesta on osa arkipäivää.

Ymmärrämme, mitä joku ajaa takaa, kun hän ilmoittaa kohta sekoavansa, olevansa menossa pois raiteiltaan, olevansa kurkkua myöten täynnä ja pään kohta halkeavan tai vain olevansa kestävässä tilanteessa. Kiintoisaa normaali ja epänormaali -jaottelun ja tämän ymmärryksen lisäämisen kannalta olisi – sivumennen sanoen – selvittää, minkälaisissa tilanteissa tätä hullu-puhetta esiintyy ja miksi (ja vaikkapa vain miettiä, minkälaisessa tilanteessa minä tai sinä, Hentun Liisa tai Kapakka Lassi tuntee itsensä ns. idiootiksi), mutta olkoon. Esitykseni kannalta oleellista on se, että 10 vuotta sitten puhe hulluudesta lakkasi kohdallani olemasta pelkkää puhetta. Tulin hulluksi.

Miksi ja miten sekosin ja millaista hulluna oleminen on ollut ja on, ei ole tämän esityksen asia – semminkin, kun en pysty (vielä) puhumaan asiasta mitään kovin järkevästi. Sanovat, että viinan hallitsematon juominen tekee ihmisestä alkoholisin ymmärtäjän ja sitä kautta pätevän samasta ongelmasta kärsivän auttajajan, mutta hulluus ei ainakaan minun kohdallani ole tehnyt minusta

hulluuden asiantuntijaa. En ole ns. tullut hullua hurskaammaksi enkä tiedä, miltä itsestäni tuntuu, saati sitten, että tieräisin, miltä jostakin toisesta hullusta tuntuu. Saati sitten, että erään tutkijan siteeraaman masentuneen tavoin kuvittelisin, että me hullut ”ymmärrämme sellaisia asioita mitä ihmiset, jotka eivät ole ikinä olleet masentuneita, eivät ymmärrä”, ja alkaisin höpöttää itsestäni aidompana, syvällisempänä ja onnellisempänä ihmisyden juurille päässeenä valaistuneena hulluna.

On kuitenkin yksi asia, joka minusta elämäni taaksepäin ajatellen tuntuu selvältä: jos hulluksi tuleminen jotakin oli niin sitten sitä, että lakkasin olemasta elämäni keskus. Se, kuinka täynnä itseäni olin loppujen lopuksi ollut ja kuinka lähellä elämänviisauteni oli 40-vuotiaaksi saakka ollut Pentti Saaritsan kuvaaman menestyneen vuori-neuvoksen elämänviisautta,

”kuusikymmenvuotishaastattelussaan vuori-neuvos
tyhjästä aloittanut
tilitti elämänviisautensa summan:
tuhat tapaa
vältyä asettamasta itseään
toisen ihmisen asemaan”,

jääköön avoimeksi. Se suljettakoon, että mitä tahansa lankoja olinkin aikaisemmin pitänyt käsissäni, ne alkoivat katkeilla. Eivät yhtäkkiä, mutta vähitellen, eivätkä välttämättä tässä järjestyksessä, mutta kuitenkin: ensin meni kontrollin unen ja ylipäänsä levon suhteen, sitten lakkasin lopullisesti osaamasta sanoa ei erilaisille esitelmäpyynnöille, sosiaaliset suhteet ajautuivat täydelliseen kaaokseen, ihmisiä tuli ja meni, yksi mutta sitäkin tärkeämpi syntyi ja muutama vierestä kuoli. Ja ei jossakin vaan jokaisessa välissä karkasi käsistä tieteenkin viinanjuonti, se tosisuomalaisen tos miehen tositoiminta ja hautasi alleen kaiken muun ikään kuin sinä viimeisenä ja lopullisena syynä ja selityksenä.

Ahaa, viina, sanoivat viisaat IKI:läiset. Ahaa, viina, yritin sanoa minä itsekin, mutta en lakanut ajattelemasta H. C. Andersenin sadun mustepulloa, joka kuvitteli, että ”minusta lähtevät kaikki runoilijan teokset”. Viinapullostako minun kaikki vaikeuteni todella lähtivät? Niin tai näin, minusta ei enää ollut edes alkoholistiksi. Kaikkea kokeiltiin, mutta minä en vain enää pystynyt mihinkään, en kännissä enkä selvin päin. En jaksanut enää opettaa enkä oppia – enkä nyt jaksakaan kehtaa jatkaa mätänemiseni repostelua. Tote-

an vain, että minän hajotessa rupesi lopulta päätkimään muisti ja ajattelu ja todellisuudentaju ja sitten kaikki, minkä jälkeen löysinkin itseni mielisairaalan suljetulta osastolta. Tai en itseäni vaan jonkun, joka ei enää ollut oma itsensä.

”Koko maailman piirissä minulle ei ollut rauhan sijaa.

Ja minua minussa raahasi

Joku minulle vieras mies.” (Uuno Kailas)

Hulluna ei ole hyvä olla. Ja sietämättömäksi tämän olemisen tekee osaltaan minäkeskeinen ajattelu. Kaikki on itsestä kiinni, joten olen paitsi onneni myös oman onnettomuuteni seppä. ”Minä olen sairas ihminen – Olen paha ihminen. Epämiellyttävä ihminen. Luulen että minulla on maksavaiva. Oikeastaan en tiedä rahtuakaan sairaudestani enkä tiedä varmasti, mikä minua vaivaa”, kirjoittaa F. M. Dostojevski. Olen paska ihminen, sanon minä. IKI jyrää eikä siinä paljon paina se, että on lukenut silmät ja korvat täyteen sosiologiaa ja itsekin kirjoittanut kaikenlaista sosiaalisista vetovoimalaeista.

Hyvä on. Minuudella on oma merkityksensä ja on erittäin tärkeätä, siis erittäin tärkeätä, ns. mennä itseensä ja ymmärtää oma vastuunsa. Mutta rajansa kaikella. Lamaava ja hulluutta ylläpitävä itsensä syyllistäminen, joka tuntuu vaivatta jyräävän alleen paitsi sosiologisen koulutuksen ja elämänkatsomuksen myös terapian, täytyy jollakin tavalla panna aisoihin. Kaikki ei ole itsestä kiinni. Minä voin olla omien hevosenkenkieni seppä ja syypää yhteen sun toiseen asiaan alamäessäni, mutta oman onnettomuuteni seppä en ole. On hyvä ottaa asioita itseensä ja henkilökohtaisesti, mutta paha tehdä näin kaiken ja kaikkien kanssa. Tätä kautta IKI:stä eroon pääseminen on alkanut olla minulle paitsi akateeminen myös ja osin ennen kaikkea henkilökohtainen ongelma.

IKI on minulle ongelma, mutta minä en tietenkään ole IKI:lle. Minä olen sen kannalta viallinen putoava tai pikemminkin pudonnut ihminen (josta ei tarvitse tietenkään olla yhtä huolissaan kuin ”viattomista sivullisista”) ja sillä on tälle vialle nimikin: olen ajoittain psykoottiseksi yltyvästä kroonisesta masennuksesta kärsivä epävakaa persoonallisuus F 61.0. Ja varmaan olenkin: puheet ihmisuhteisiin, minäkuvaan ja tunne-elämään liittyvästä epävakaudesta ja muista EVP:n oireista ovat tuntuneet ja tuntuvat hyvin tutuilta ja omakohtaisilta, yhtä omakohtaisilta kuin dilemmaan ehkä ei niinkään etäisesti liittyvä näyttelijä Sharon Stonen kuvaus miehen ihmisuhteis-

den laadusta: ”Naiset saattavat silloin tällöin teeskennellä orgasmeja, mutta se on pientä sen rinnalla, että miehet teeskentelevät kokonaisia ihmissuhteita”.

Olen epävakaa persoonallisuus, eivätkä siihen liitetyt käsitykset taudin syistä kuulosta nekään täysin mahdollisilta. Olen EVP, koska – ja nyt olen taas oma tuttu ilkeä itseni – äitini pudotti minut fallisessa vaiheessa 2–3 vuoden iässä ollessani pöydältä, enkä osannut silloin enkä myöhemmin ilmaista vihaani isääni kohtaan. Osa minusta on alkanut ajatella uudella tavalla lapsuuttani ja vanhempiani ja herkistynyt syyssonaateille nukkekodeissa – osassa elää valitettavasti edelleen toveri Viljanen: ”Oli hampaat lyöty kurkkuun ja sormet katkottu, vaan yhä viipyi nöyryminen ja se tärkeä tunnus.”

Mahdottomalta – ja nyt tullaan IKI:hin kohalonkysymyksenäni – sen sijaan kuulostaa ajatus siitä, miten tästä tilasta pitäisi parantua. Jotta voisin ottaa itseäni niskasta kiinni, alkaa hallita ”kaosminääni”, minun täytyy tiedostaa tilanne (ehkä tunnustaakin se). Menneisyys, joka on tehnyt minusta sen, mikä olen, lakkaa tekemästä minusta sen, mikä olen, kun alan mieltää sen jonakin muuna kuin menneisyytenä, joka on tehnyt minusta sen, mikä olen. Ei perhana. Paroni Hieronymus von Münchhausen nosti itsensä ja hevonsensa suosta (”Siihen olisin menehtynyt, ellei käsissäni olisi ollut riittävästi voimia. Puristin jalkani tiukasti hevoseni kupeitten ympärille, tartuin palmikkooni ja kiskoin meidät molemmat ylös liejusta”), mutta minä en siihen pysty.

Se, mitä tarvitsen, on jotakin, mikä vapauttaa minut IKI:stä ja omaan niskaani, napaani ja tukkaani tuijottamisesta. Syistä, seurauksista ja tiedostamisista viis, miten elää edelleen, vaikei enää oma itsensä olekaan? Mistä ja miten aloittaa minuuden rakentaminen sen jälkeen, kun on alkanut päästä ylös sängystä? Mistä täytyy ottaa kiinni, ennen kuin on valmis ottamaan kiinni kädestä, olkapäästä ja lopulta niskasta? Miten haarukoida ne tehtävät, joista minän kulloisellakin ”toiminta-asteella” voi suoriutua ja joista ei, ja miten lisätä suoritusten vaativuutta? Miten rakentaa minä pala palalta?

OSA III: korkea fis-molli

Minää ei ole mielekästä lähestyä kaikkivaltiaana. Minä on osa elämää ja sillä on osansa, mutta

millainen osa ja millaisia osia ja minkä osa? Miten minästä saa otteen em. hankaluuksiin johtavien minä- ja järkiteorioiden ohi? Miten päästä eroon ikuiselta ja välttämättömältä tuntuvasta vapaa tahto -filosofoinnista?

Edellä viitattiin tarpeeseen tutkia minä-kaikkivaltias-ajatuksen erilaisia ilmenemismuotoja. Milloin ja missä tarvitaan puhetta minästä oman onnensa seppänä? Miten tämä puhe ja sen paikka muuttuvat historiallisesti ja kulttuurisesti? Vastaavalla tavalla IKI:stä eroon pyrittäessä voisi selvittää sitä, minkälaisissa tilanteissa ENO-ajattelua esiintyy. Korostan sanaa tilanteissa: kaikki kunnia keskusteluanalyysille, mutta sanankäyttö on sanankäyttöä eikä kovin kiinnostavaa, ellei sitä voi kytkeä johonkin toiminnalliseen. Milloin, miksi ja miten huomaa itsekin toimivansa tavalla, jolla ei missään nimessä tahtoisi toimia? Milloin ja miksi en ymmärrä, mikä minuun meni? Milloin ja miksi minä en ollut oma itseni?

Tärkeä olisi myös tutkia yleisemmin sitä, miten, missä ja milloin minästä puhutaan, mitä se kulloinkin tekee ja missä yhteydessä ja miksi. Tapoja on monia. Yliopiston sosiaaliset virtaukset, tässä tapauksessa eivät veto- vaan kirjaimellisesti painovoimalait, saivat minut aikanaan viimeisillä voimillani perustamaan IKY:n, Ihmistieteellisen Kuvittelun Yksikön, jonka yhden perustehtävän piti olla juuri konkreettisen minuustutkimuksen käynnistäminen.

Aloitin lukemalla kaunokirjallisuutta uudelleen minuuden ja sen toiminnan näkökulmasta ja päädyin Dostojevskin Idiootin ja sen pohjalta hahmottelemieni minuuksien (niitä oli yhteensä seitsemän) ja muiden satunnaisten otosten kautta ajatukseen minän paikan ja historian tutkimisesta suomalaisessa kaunokirjallisuudessa. Suunnitelma kaatui suunnittelijansa mukana, mutta ei edelleenkään kuulosta hassummalta.

Semminkin, kun esimerkiksi jo 10 vuotta sitten vähintään 10:tä minä-teoriaa vastaavaksi osoittautuneen Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan tavaaminen entisenä siviilipalvelusmiehenä ja nykyisenä F 61.0 -minänä 2000-luvullaikin tuntui kummallisen kiintoisalta. Minän ja sen tahdon ja tarpeiden taustalta ja sen edestä sen joutuessa ”maailmanhistorian nieluun” löytyy kirjassa loputon määrä vetovoimia velvollisuudesta ja kunnian uraan ja asemaan ja paikkansa täyttämiseen. Ja sattumasta (jonka puuttumista sosiaalipsykologisista ja muista ihmistieteellisistä teorioista olen aina ihmetellyt ja jonka ihmeellisyyt-

tä olen ihmetellyt mm. katsomalla puhki Krzysztof Kieslowskin elokuvan Sattuma) ja inhimillisyydestä sielulliseen paineeseen ja hulluuteen. Ja kengässä olevaan hiekkaan: ”Hän hymähti pari kertaa katkerasti, ei niinkään valtiollisesta vihasta kuin sen vuoksi, että hänen kengässään oli hiekkaa eikä hän voinut jäädä poistamaan sitä, koska olisi jäänyt toisista liian kauas.”

Minää voisi myös tutkia selvittämällä, mikä sitä kulloinkin liikuttaa. Korostan sanaa kulloinkin: ei mitään abstraktia universaalista ja ylihistoriallista minää vaan minua tässä ja nyt (tai eilen tai toisinpäivänä). Mikä, kun esimerkiksi hulluudesta puhutaan, ”makes me sick”? Mitä ohjelmia televisiosta voin katsoa hyvällä mielin ja minkä katsominen on silkkaa tuskaa tai suorastaan mahdotonta? Miksi minusta tuntuu, ettei televisiosta ”koskaan tule mitään” tai tulee yhtä ja samaa tosiepätodellista tosiasiavihdeasiamössöä, jossa tehdään tikusta asiaa ja asiasta tikkua, mutta Sidney Pollackin elokuvan Ammutaanhan hevosia (esimerkiksi) voin vaivatta katsoa useamman kerran peräkkäin? Miksi se vastaa sataa tuntia terapiaa, vaikka minulla on ollut onni saada erittäin hyvää terapiaa? (Sana ”saada” on terapian yhteydessä erittäin huono, mutta olkoon.) Kysymys ”mikä minua vaivaa” on hyvä kysymys. Eikä tarkoita introspektiota, ei vaikka Eino Leino varmasti osaltaan onkin oikeassa:

”oman sielun onkaloihin
tietäjän on matka noihin”.

Yhtä hyvin kuin minusta kyse voi olla sinusta tai X:stä. IKY:n peruseriaate on ajatus, jonka mukaan tutkimuksen perustehtävä ei ole sen paremmin selittää kuin ymmärtää vaan rikastaa, ja silloin ei ole tutkijoita eikä tutkittavia vaan ihmisiä, joista jotkut tietävät jostakin asiasta enemmän kuin jotkut toiset mutta jotka joka tapauksessa pyrkivät yhdessä tuottamaan sellaista tietoa, jota ei tällä hetkellä ole missään eikä siten mistään kaivettavissa (ei vaikka kuinka analysoitaisiin taukoja ja nonverbaalisia viestejä). Karavaanissa tarvitaan tiedustelijoita – arjessa tiedostelijoita.

F. M. Dostojevski toteaa ihmisenä olemisesta kirjassaan Rikos ja rangaistus mm. näin: ”Onpa melkein parempi puhua puuta heinää omalla tavallansa kuin totta vieraiden kaavojen mukaan; edellisessä tapauksessa olet ihminen, jälkimmäisessä pelkkä papukaija.” Ihminen eli minä. Sitaatti on enemmän kuin aasinsilta ajatukseen, jonka mukaan elämässä ei olekaan kyse IKI:n mukaisesta joko-asiat-ovat-minusta-kiinni-tai-sitten-eivät-

ole-tilanteesta, vaan siitä, että minuuden aste tai vahvuus vaihtelee. Eri toiminnat edellyttävät eri määrin ”minä-peräisyyttä”, jonka näin ollen voisi – esimerkiksi taiteellisen omaperäisyyden tapaan – ajatella vaihtelevan.

Minuudessa kyse on janasta, jonka toisessa päässä on keskellä yötä punaisissa liikennevaloissa täysin tyhjässä kaupungissa valojen vaihtumista odottava ”minä” – suomeksi sanottuna idiootti – ja toisessa päässä Leonardo da Vincin tapainen vapaimman mahdollisen vapaan tahdon omaava minä. Ja näiden ääripäiden välissä kaikenlaista: kovin paljon enemmän kuin 10 % minää tuskin tarvitaan, kun pannaan lehteen ilmoitus, jonka mukaan minä haluan rehellisen, luotettavan ja huumorintajuksen kumppanin, tai kun minä ilmoitan toimittajalle, että pelin voittaa se, kumpi tekee enemmän maaleja. Montako prosenttia minästä on pelissä, kun totellaan auktoriteetin käskyä, kun tehdään vain velvollisuutensa tai työnsä tai sen, minkä asema vaatii? Oikeutta ei saa ottaa omiin käsiinsä – mitä muuta ei saa ja miksi ei?

”Virrenveisuussa ei tuolla hiljaisella miehellä ollut minää. Hän avasi koko sielunsa päästäen sen voiman hämartyvään ja kuulakkaaseen ilmaan”, kirjoittaa Väinö Linna. Milloin ja minkälaisissa tilanteissa pitäisi ns. ylittää itsensä ja miten tämä onnistuu, jos onnistuu? Milloin pitää ns. olla oma itsensä? Milloin on ns. vain ihminen? Mihin tällä janalla sijoittuu se, kun ollaan persoonallisia – onko se sitä, kun minää tarvitaan jo vähintään 80 %? Milloin minä on ja sen on tarpeen olla ns. uhmaikäisen tapaan ”minäitse”? Kuka silloin puhuu ja mistä ja kenelle, kun kyse on siitä, ettei ”tässä ole mitään henkilökohtaista”?

Ajatusta minuudesta kokonaisena joukkona erilaisia ja erivahvuisia minuuksia ei tässä ole mahdollista jatkaa. Enkä tiedä, onko sitä ylipäänsä tarpeen jatkaa. Totean vain, että itselleni sillä on edelleen paitsi akateemista myös henkilökohtaista painoarvoa. Sen avulla itseään niskasta kiinni ottaminen nimittäin saattaa lakata olemasta münchenhausenilainen projekti. Miettikäpä vaikka vain esimerkiksi sitä, kuinka paljon mahdollisemmalla muutoksen ongelmatilanteesta tuntuu, jos ja kun ei heti tarvitse hypätä viallisesta kaikkeen kykenemättömästä minästä suvereeniin vapaan tahdon omaavaan Minään. Ja mitä mahdollisuuksia se tarjoaa toisen auttamiselle, kun käytössä on IKI:n sijasta ajatus siitä, minkälaisesta minuudesta pitäisi kulloinkin pyrkiä siirtymään pois ja minkälaiseen minuuteen.

Tutun fraasin mukaisesti pitäisi vaikeassa tilanteessa ollessaan ottaa päivä kerrallaan. Omassa elämässäni on ollut viime aikoina paljon tilanteita, joissa tämäkin on liikaa, ja olen joutunut tyytymään minuuttiin kerrallaan. Päivä taikka minuutti, perusajatus on sama: tie vaikeuksien kautta jos nyt ei voittoon niin kuitenkin uudenlaisiin vaikeuksiin kulkee sitä kautta, että minä olen olemassa ennen kaikkea tekijänä. Ns. ryhdistäytymisen on tältä kannalta ennen kaikkea sitä, että tekijä-minää kehitetään ja ylläpidetään toimija-minän kustannuksella. Se on sitä, että kiinnitytään ennen kaikkea päämääriin, tavoitteisiin, keinoihin, olosuhteisiin ja jätetään taivaanrannan maa-laaaminen ja elosuhteet.

Menemättä sen kummemmin erottelun toiminta ja tekeminen yksityiskohtiin (joista jonkinlaisen käsityksen saa jo miettimällä, missä ja minkälaisissa tilanteissa me käytämme puhuessamme sanaa toiminta ja missä ja minkälaisissa tilanteissa sanaa tekeminen) voidaan sanoa, että vaikeuksista pois pyrkivän elämänohje kiteytyy sanoihin ”älä toimi, tee jotakin”. Tekeminen ei ole hauskaa eikä helppoa eikä kovin luovaakaan – ei ole kiva lähteä lenkille satoi tai paistoi eikä juoda vettä muiden hilluessa iloissessa nousuhumalassa – mutta joissakin tilanteissa välttämätöntä.

Päästäkseni eteenpäin minun täytyy noudattaa Sven Tuuvalle toisessa yhteydessä annettua mutta tähänkin yhteyteen sopivaa käskyä ”äl’ yli päästä perhanaa”, eikä toimia niin kuin sattuu huvittamaan ja antaa toiminnan viedä. Eikä edes antaa pirulle eli toiminnalle tai Lebensweltille pikkusormea, ottaa sitä kuuluisaa ensimmäistä ryyppyä tai jättää ensimmäistään lenkkeilykertaa väliin. (Tähän liittyen täytyy toivoa, ettei alkoholismista tuttu kuva päde myös ahdistuneeseen ajatteluun: jännityksellä odotan, miten tämä ensimmäinen ”paukku” alustuksia vaikuttaa ja pystynkö jatkossa itseni kohtuukäyttöön.)

Totta kai tekemisellä ja sitä kautta tekijä-minällä on hintansa, mutta kaikki on suhteellista. Tutkimustoiminnan muuttaminen tekemiseksi tappaa halun tarttua niihin elintärkeisiin kysymyksiin, joita ei määrääjassa määräteknikalla ratkaista, jolloin lopputulos on enimmäkseen paha. Juopottelun muuttaminen tekemiseksi epäilemättä tappaa jotakin vastaavaa, mutta on enimmäkseen hyvä asia: mikään ei ole liian suuri uhraus siitä, että isä lakkaa ryyppäämästä. Kohtuus kaikessa ei ole kunnan elämää, mutta usein kunnollisempaa kuin toimija-minän kohtuuttomuus kaikessa.

Minä ja itse, mutta entä sinä ja me. Mitä sille Münchhausenin hevoselle tapahtuu?

Ajatellaan, että minun pitää nostaa 100 kiloa painava kivi. Koska en itse saa sitä ylös, pyydän sinut apuun, ja me nostamme sen yhdessä. Mitä teet, jos jonkun kysyessä, mitä olen puuhailut, ilmoitan, että nostin juuri 100 kilon kiven? Turpiin tulee, mikä oikein onkin, koska kiven nostaja olimme me, eikä missään tapauksessa minä. On tilanteita, joissa tekijä tai toimija ei ole minä vaan kertakaikkisesti me, mikä panee peräämään meisyyden tutkimista samalla tavalla kuin edellä on esitetty minuuden tutkimisesta. Mitä me tekee, missä, milloin ja miten? Mitkä asiat ovat milloinkin niitä yhteisiä asioita, joita yhteiselämässä sen kehittämiseksi tarvitaan? Minkä asioiden tekemiseen tarvitaan vähintään kahden ihmisen panos? Milloin kaikki on meistä kiinni?

Edellä viitattiin mahdollisuuteen auttaa itseään ja toista pätkimällä minuuksia ja toiminta sopivan kokoisiksi paloiksi. Vastaavalla tavalla voisi ajatella, että on tärkeä tietää, millä tavoin ja kenen kanssa 100 kilon kiven nostamisen – esimerkiksi itsensä suosta vetämisen – voi kulloinkin toimivasti toteuttaa. Se, että samanlaisten samoissa vaikeuksissa olevien ihmisten kanssa pääsee pidemmälle kuin yksin oli sitten kyse alkoholismista tai liikakiloista, on tuttu asia. Miettimisen arvoinen asia on, missä määrin ja miten minä (varsinkin sellainen minä, joka ei voi käsittää, mitä ihmeen lohtua on siinä, ettei itse ole ainoa, joka on kusessa), sinä tai joku muu voi ja hänen pitää auttaakseen valjastaa kiveä nostamaan kaikki mahdolliset toiset.

Tässä on otettu vauhtia monesta suunnasta niin, että viitataan nyt vielä osakesijoittamiseenkin. Hajautettu sijoittaminen on aina turvallisempaa kuin kaiken paneminen yhden kortin varaan. Näin ei ehkä koskaan tule upporikkaaksi, mutta ei toisaalta koskaan häviä kaikkea. Vähän samaan tapaan saattaa olla hyödyllistä joskus jakaa paranemisprojekti mahdollisimman monien ja mahdollisimman erilaisten ihmisten kanssa. Itse pystyin tulemaan tänne puhumaan – elämäni suurempi tehtävä – vain vaivaamalla loputtomiin itseäni ja läheisiäni tapahtuman yksityiskohteisella suunnittelulla. Joka tapauksessa mitä useampiin meisyyksiin minä liitteen, sitä paremmissa turvassa se on. Mutta ”me” ei ole tämän alustuksen aihe.